

Рассматривается ряд вопросов, связанных с деятельностью в Вильне типографа Петра Мстиславца и издателей знатных мещан Мамоничей. Основное внимание уделено интерпретациям советских исследователей, прежде всего А. Зёрновой. Свои воззрения, сформированные на изучении московского книгоиздания, они проецировали на виленское, что приводило исследователей к некоторым неадекватным выводам.

The article "Publishing activities of Peter Mscislavec and Mamonichi in Vilnius of the end of the 16th c. and Muscovy book printing" examines a set of questions referring to the activity of the printer Peter Mscislavec and editors of noble bourgeois Mamonichi in Vilno. Special attention is given to the interpretations of Soviet researchers, first of all to A. Zyornova's interpretations. They projected their views, formed on the study of Moscow book-printing, to Vilno printing which brought over to some inadequate conclusions.

Цітавец А.І. (Мінск)

**АСОБНІКІ ЕВАНГЕЛЛЯ 1575 г. У ФОНДЗЕ
ЦЭНТРАЛЬНАЙ НАВУКОВАЙ БІБЛІЯТЭКІ імя Я. КОЛАСА
НАЦЫЯНАЛЬНАЙ АКАДЭМІІ НАВУК БЕЛАРУСІ**

Евангелле, асобнікі якога сталі аб'ектам даследавання, было надрукавана ў Вільні 30 сакавіка 1575 г. Пятром Мсціслаўцам на сродкі Івана і Зіновія Зарэцкіх. Гэта было першае выданне друкарні, што знаходзілася ў доме заможных віленскіх гараджан братоў Лукі і Кузьмы Мамонічаў. Друкарня мела важнае грамадскае і культурнае значэнне ў жыцці Беларусі апошняй чвэрці XVI – першай чвэрці XVII ст. Манапалізаваўшы выпуск і продаж кніг, яна па сутнасці выконвала функцыі «дзяржаўнага выдавецтва» [11, с. 217]. Прадукцыя друкарні разыходзілася не толькі ў Вялікім Княстве Літоўскім, але і сярод суседніх усходніх і паўднёваславянскіх народаў.

У адзеле рэдкіх кніг і рукапісаў Цэнтральнай навуковай бібліятэкі імя Я. Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі (ЦНБ НАН Беларусі) захоўваецца 11 экзэмпляраў сямі гэтых выданняў друкарні [14]. Упершыню пра іх паведамлялася ў публікацыі супра-

цоўніка аддзела рэдкіх кніг і рукапісаў Валянціны Білевіч, якая паклала пачатак вывучэнню кніг кірылаўскага шрыфту ў акадэмічнай бібліятэцы [1]. Сярод іх дзве надрукаваныя Пятром Мсціслаўцам у начальны перыяд работы друкарні – *Евангелле* (Вільня, 1575 г.; 2 экз.), *Псалтыр* (Вільня, 1576 г.).

Да нашага часу ў свеце захавалася досыць вялікая колькасць асобнікаў Евангелля 1575 г., у фундаментальным каталогу вядомай расійскай даследчыцы Аляксандры Гусевай паказана месцазнаходжанне 110 асобнікаў. У Беларусі адзначана 4 асобнікі: Веткаўскі музей народнай творчасці (шыфр не пазначаны), Гомель, Гомельскі абласны краязнаўчы музей (інв. 15641), ЦНБ НАН Беларусі (2 экз. – К16-18/Ср143, К16-18/Ср239) [4, с. 453]. Не пазначаны асобнік, набыты Нацыянальнай бібліятэкай Беларусі ў 2001 г., – 12Рк28533К [9, с. 114].

Абодва асобнікі ЦНБ НАН Беларусі захаваліся не ў поўным аб'ёме, маюць страты тэксту. Асобнік К16-18/Ср143¹ захаваны ў большай ступені. Яго пааркушная формула выглядае наступным чынам: 1–9, [1 іл.], 2–52, 41, 54–81, 85, 83–104, 105 (іл.), 106–171, [1 іл.], 172 – 259, 67, 261–276, [277], 278–280, [281], 282–382, 393–394, [395]. Адлюстраваны памылкі ў фаліяцыі, характэрныя для ўсяго выдання (арк. 41 замест 53; 85 замест 82; 67 замест 260), а таксама лакуны: адсутнасць арк. 383–392 (другога ліку), аркуша з ілюстрацыяй пасля 280 (Іаан), а таксама адсутнасць пустых аркушаў, якіх павінна быць 12 [4, с. 451].

Для друку экзэмпляра была выкарыстана папера з вадзянымі знакамі: 1) арк. 1, 3, 5, 7 (першага ліку), 98, 324, 332, 354, 355 (другога ліку) – «Дзік» (1569)²; 2) арк. [1] (другога ліку), 24, 29, 42, 46, 69, 84, 86, 93, 101, 104, 117, 120, 124, 140, 167, 202 – «Крыж» (1574)³; 3) арк. 322, 328 – «Два крыжы» ў картушы пад каронай (1548)⁴; 4) арк. 2, 12 (другога ліку) – «Габданк» у картушы (1571)⁵; 5) арк. 39, 74, 133, 340, 346, 356 – «Габданк» з сімваламі духоўнай улады (1577, 1578)⁶; 6) арк. 3, 45, 278, 337, 342, 343, 347, 348, 364, 366, 377, 378 – «Эліта» ў фігурным шчыце (1570)⁷; 7) арк. 45 – «Эліта» пад каронай (1575)⁸;

---

¹ Інвентарны нумар Ср1706.

² Блізкі: [10, №92].

³ Блізкі: [13, № 334].

⁴ Падобны: [16, № 176].

⁵ Блізкі: [13, № 97 А-1].

⁶ Блізкі: [8, № 201].

⁷ Блізкі: [13, № 181-А].

8) арк. 144, 150, 151, 154, 156, 157, 159, 161, 163, 169, 175, 177, 179, 181, 190, 191, 192, 193, 198, 199, 208, 210, 212, 213, 216, 221, 222, 224, 227, 231, 233, 234, 236, 237, 241, 245, 247, 249, 251, 252, 253, 254, 255, 262, 264, 266, 267, 268, 272, 273, 274, 276, 277, [281], 282, 285, 286, 289, 293, 294, 295, 297, 298, 299, 301, 305, 307, 308, 311, 314, 315, 317, 320, 330 – «Трубы» ў шчыце з надпісам (1575)⁹; 9) арк. 16, 168 – «Сякера» без дадатковых элементаў (1572, 1573)¹⁰; 10) 5 (другога ліку), 14, 15, 23, 27, 32, 40, 41, 45, 64, 66, 70, 87, 88, 96 – «Сякера» ў фігурным шчыце пад каронай (1573)¹¹; 11) арк. 21, 41[53], 80, 113, 118, 119, 122, 127, 128, 131, 139, 141, 142, 146, 148 – «Сякера» ў фігурным шчыце пад каронай (1570, 1575)¹²; 12) арк. 26, 58, 59, 65, 75, 99, 105, 114 – «Сякера» ў фігурным шчыце пад каронай (1569)¹³; 13) арк. 235, 240 – шчыт з чатырма гербамі (1574)¹⁴; 13) арк. 334 – «Рыба» ў коле з ініцыяламі «С» і «G» (1572, 1583)¹⁵; 15) арк. 395 – «Галава блазна» (1575)¹⁶.

Нумарацыя надрукавана кірылаўскімі лічбамі, асобныя калонлічбы маюць асаблівасці. Калі незвычайны націск над 36 адзначаўся даследчыкамі і ў іншых асобніках, то ў экзэмпляры ЦНБ НАН Беларусі ёсць яшчэ адна акалічнасць – дадатковы знак каля калонлічбы 274, які нагадвае сучасны клічнік.

Расійскай даследчыцай Верай Лукьяненка былі выяўлены два віды друкарскага набору выдання, якія адрозніваюцца напісаннем асобных слоў на арк. 3, 6 і 6 адв. [6, с. 148.]. Згодна з гэтым апісаннем асобнік К16-18/Ср143 належыць да друкарскага варыянту № 1.

У выданні, якое друкавалася ў два прагоны, ёсць акалічнасці, звязаныя з выкарыстаннем чорнай і чырвонай фарбаў. У асноўным тэксце Евангелля чорныя кропкі, а на арк. 281–282 чырвоныя. Выяўлены два варыянты напісання слова «рече» (чырвоная фарба) у верхнім радку арк. 20. Наяўнасць выноснай літары «ч» характэрна для асобнікаў, надрукаваных на паперы з сюжэтнымі філігранямі,

⁸ Блізкі: [15, № 1525].

⁹ Блізкі: [15, № 1413].

¹⁰ Блізкі: [15, № 1631].

¹¹ Блізкі: [8, № 208].

¹² Блізкі: [8, № 206].

¹³ Блізкі: [8, № 204].

¹⁴ Блізкі: [15, № 1163].

¹⁵ Блізкі: [15, № 4048].

¹⁶ Блізкі: [15, № 2624].

адсутнасць – без іх [2, с. 179]. Абодва экзэмпляры акадэмічнай бібліятэкі маюць сюжэтныя філіграні.

Ёсць асобнікі, у якіх чырвоная фарба выкарыстана нават ў гравюрах (дадрукоўка асобных дэталёў чырвонай фарбай) [5, с. 180]. У асобніку акадэмічнай бібліятэкі захаваліся выявы трох евангелістаў і крыжа на Галгофе, усе гравюры чорныя аднакаляровыя, без дадатковай чырвонай афарбоўкі.

Асаблівую каштоўнасць асобніку надае ўкладны запіс канца XVI – пачатку XVII ст. на адваротным баку аркуша з гравюрай «Мацвей»: «Сіе ев(ан)г(е)ліе тетр печатное положил игумен / Евфіміе въ селе А(н)гг(е)лове¹⁷. І кто будет пои / въ тои ц(е)ркви служител, и тому попу по/минати, игумена въ животе за здрав(и)е, а по сме/рти за упокои, да родителеи его Юна да иноку Марину, да служащагъ въ с(вя)тем / храме сем с(вя)щенноінока Мисаїла по/неж он велію веру имел къ Пр(е)ч(и)ст(е)и Б(огоро)д(и)ци и да/вал по д(у)ши своєї сію книгу с(вя)тое Ев(ан)г(е)ліе, да / паникадило мед[яно] да колоколы на веч/ную память.

А подпisał сам игумен Еуфіміе, Б(о)га ради г(о)с(под)не / с(вя)щенник ім(я)рекъ служащій въ с(вя)тем храме семь / Успенія Пр(е)с(вя)тыя Б(огороди)ци незабвены име и д(у)ша н(а)ша / въ с(вя)тых своих м(о)л(и)твахи. А Ев(ан)г(е)ліе сіе прочитаи съ страхом і съ трепетом и с великим / бреженіем як пред самым Х(ри)с(т)омъ / і Б(о)гом предстоиш¹⁸.

На асобніку захаваліся шматлікія кроплі свечачнага воску, найбольш за ўсё іх на аркушах з малітвай «Отче наш» і наступнай прыпавесцю пра надакучлівага сябра (*Евангеллі ад Лукі*, 11 раздзел, арк. 220 адв. – 221). Верагодна, кнігу часта адкрывалі на гэтым месцы. Апошнія аркушы кнігі (353–395) пашкодваны жучком, многія аркушы падклееныя.

Асобнік «адзеты» ў сціплую кардонную аправу з каленковавай спінкай вытворчасці 1970-х гг., якая ўваходзіць у дысананс з залатым абрэзам кніжнага блока з чаканным арнамантам.

---

¹⁷ Магчыма, маецца на ўвазе Ангелава – цяпер сяло ў Краснагорскім раёне Маскоўскай вобласці.

¹⁸ Графічнае ўзнаўленне тэксту спрошчана, літары, якія выйшлі з ужытку, заменены сучаснымі, вынасныя літары запісаны курсівам, адсутныя пры скарачэнні пад цітлама – прыведзены ў круглых дужках. Вялікія і малыя літары, знакі прыпынку прастаўленыя з улікам сучасных правіл [3].

На першым аркушы захаваўся штамп (прамавугольны, без рамкі, фіялетавага колеру) памерам 4x5 см: «СОБСТВЕННОЕ СОБРАНИЕ СТАРОПЕЧАТНЫХ / и РУКОПИСНЫХ КНИГ Стефана Федоровича СЕВАСТЬЯНОВА».

Паводле кнігі сумарнага ўліку фонду № 1 у 1973 г. у Міхаіла Севасцьянава было набыта 113 кніг (50 старадрукаў і 63 рукапісныя) на суму 6250 руб., асобнік Евангелля 1575 г. – за 212 руб. 50 кап.¹⁹

Патомныя стараабраднікі Стэфан Севасцьянаў (1872–1944) і яго сын Міхаіл (1928–2006) жылі ў Растове-на-Доне, былі знаўцамі і калекцыянерамі старадрукаваных і рукапісных кніг. Інфармацыя пра іх раней была змешчана на сайце Рускай праваслаўнай стараабрадніцкай царквы (Суполка Пакроўскага сабора Растова-на-Доне)[12]²⁰.

У публікацыі паведамлялася пра канфіскацыі кніг з калекцыі Стэфана ў 1933 г. і Міхаіла ў 1971 г. Аднак канфіскаваны былі, відавочна, не ўсе кнігі. У артыкуле старшага навуковага супрацоўніка аддзела рэдкіх кніг і рукапісаў Дзяржаўнай публічнай навукова-тэхнічнай бібліятэкі Сібірскага аддзялення Расійскай акадэміі навук Тацяны Казанцавай паведамлялася, што кнігі з іх калекцыі захоўваюцца ў Кабардзіна-Балкарскім універсітэце, Расійскай дзяржаўнай бібліятэцы, Сібірскім аддзяленні Расійскай акадэміі навук, прычым Інстытуту гісторыі СА РАН Міхаіл Севасцьянаў перадаваў рукапісы таксама ў 1970-я гг. [7].

Такім чынам, арэал распаўсюджвання кніг, сабраных Севасцьянавымі, даволі шырокі. На наш погляд, перспектыва сабраць разам звесткі пра захаваныя асобнікі з іх значнага кнігазбору ўяўляецца цікавай.

Пааркушная формула другога асобніка калекцыі акадэмічнай бібліятэкі (К16-18/Ср239)²¹ выглядае наступным чынам: [5], [4], [6], [7], [2], [3], [8] (другога ліку), [1 іл.], [9] (першага ліку), [2–7] (другога ліку), [9–40], 41–52, 41, 54–56, 59–60, 57–58, 63–64, 61–62, 65–81, 85, 83–96, 99, [100], 97–98, 102–103, 101, 104, 105 (іл.), 106–107, 109, 108, 110–151, 157, 152–153, 156, [158 устаўлены адваротным бокам уверх], 159–160, 154, 161–164, 155, 165–166, [1 іл.], 168–171, 167, 172–259, 67, 261–274, [275], 276, [277], 278–280, [1 іл.], 281, 288, 282–284, 289,

---

¹⁹ Запіс у інвентарнай кніжце Отдела редких книг и рукописей «Ср1–Ср2475» от 12.06.1973 под № 314.

²⁰ В настоящее время сайт не работает в связи с истечением срока домена.

²¹ Инвентарны нумар Ср2003.

296, 285–287, 290, 291, [292], 297, 304, 293–295, 298–303, 305–318, [319–320], 321–353, [354], 355–362, [363–364], 365–367, [368–391], [393], 392, [1] (першага ліку), [394].

Адлюстраваныя памылкі ў пагінацыі, характэрныя для ўсяго выдання (пра іх паведамлялася раней), адсутнасць апошняга (395) аркуша з тэкстам, а таксама 12 пустых. Абцяжарваюць працу з асобнікам шматлікія прыклады блытаніны аркушаў у кніжным блоку.

Асобнік К16-18/Ср239 належыць да друкарскага варыянту № 2. Адметнай пазнакі каля калонлічбы 274, якая ёсць у папярэднім асобніку, тут няма. Прыметы, звязаныя з выкарыстаннем чорнай і чырвонай фарбаў, ідэнтычныя з першым асобнікам. Захаваліся выявы чатырох евангелістаў і крыжа з Галгофы.

Усе аркушы былі рэстаўраваны ў бібліятэцы ў 1970-я гг. Для рамонту выкарыстана якасная папера з вадзянымі знакамі: «[In]gres d'Arches made in france MBM». Усе аркушы патоўшчаныя, наклееныя на паперу, гэта абцяжарвае вызначэнне сюжэтаў першасных філіграняў на арыгінальнай паперы.

Аправа, верагодна, пазычана з іншага асобніка прыкладна канца XVII ст., зроблена з дошак, абцягнутых цёмна-карычневай скурай. Уражвае яе афармленне: на верхнім і ніжнім вечках нанесена эмблема ордэна езуітаў – залатое сонца з літарамі «IHS». На верхнім вечку захаваліся сляды накладнога прамавугольнага срэдніка (пра гэта сведчыць больш яркі колер скуры і маленькія цвікі), які ў свой час закрываў сімвал. Захаваліся рэшткі металічных зашпілек. Па іроніі лёсу выданне на царкоўнаславянскай мове, спансаванае праваслаўнымі гараджанамі, апынулася ў такой аправе.

Мяркуючы па запісе ў інвентарнай кнізе аддзела рэдкіх кніг і рукапісаў (№ 91 от 8.10.1974, пратакол № 468), асобнік быў падараваны прыватнай асобай. Прозвішча і ініцыялы ўладальніка, на жаль, не пазначаныя.

Калекцыя першадрукаў у ЦНБ НАН Беларусі невялікая, у яе складзе ў асноўным дэфектныя экзэмпляры. Наяўнасць двух асобнікаў Евангелля 1575 г. дазваляюць параўнаць варыянты друкарскага набору, падбор паперы, даследаваць адметнасці кожнага экзэмпляра, атрымаць звесткі пра бытаванне кнігі.

ЛІТАРАТУРА

1. **Билевич, В. В.** Белорусские книги кирилловской печати XVI–XVII веков в фондах ФБАН БССР / В. В. Билевич // Из истории книги в

Беларуси : сборник статей / Академия наук Белорусской ССР, Фундаментальная библиотека им. Якуба Коласа. – Минск, 1976. – С. 93–112.

2. **Бондар, Н. П.** К вопросу о существовании двух вариантов или изданий Острожской Библии 1581 : филигранологический анализ экземпляров / Н. П. Бондар // Язык, книга и традиционная культура позднего русского средневековья в жизни своего времени, в науке, музейной и библиотечной работе XXI в. : труды II Международной научной конференции [Москва, 30–31 октября 2009 г.] / [редакторы: И. В. Поздеева, В. П. Пушкив]. – Москва, 2011. – С. 174–190.

3. **Груша, А. І.** Беларуская кірылічная палеаграфія : вучэбны дапаможнік для студэнтаў гістарычных факультэтаў / А. І. Груша. – Мінск : БДУ, 2006. – 141, [1] с.

4. **Гусева, А. А.** Издания кирилловского шрифта второй половины XVI века : сводный каталог. В 2 кн. Кн. 1 / А. А. Гусева ; под общей редакцией Л. И. Сазоновой ; Российская государственная библиотека. – Москва : Индрик, 2003. – 638, [9] с. : ил.

5. **Иванов, В. И.** Евангелие 1575 года Петра Мстиславца из Краснодарской краевой научной библиотеки / В. И. Иванов // Федоровские чтения, 2005 / Российской академия наук [и др.] ; составители: М. А. Ермолаева, А. Ю. Самарин ; ответственный редактор В. И. Васильев. – Москва : Наука, 2005. – С. 177–199.

6. **Издания кириллической печати XV–XVI вв. (1491–1600 г.)** : каталог книг из собраний ГПБ / Российская национальная библиотека ; составитель В. И. Лукьяненко ; редактор В. М. Загребин. – Санкт-Петербург, 1993. – 346 с.

7. **Казанцева, Т. Г.** Певческие рукописи «собственного собрания С. Ф. Севастьянова» в фондах научных учреждений Новосибирска [Электронный ресурс] / Т. Г. Казанцева. – Режим доступа: http://conf.nsc.ru/files/conferences/confer_2012/abstracts/130643/137000. – Дата доступа: 10.03.2014.

8. **Каманін, І. М.** Водяні знаки на папері Українських документів 16–17 вв. (1566–1651) / Іван Каманін, Олександра Вітвіцька. – Київ, 1923. – 29, 144 с. – (Збірник Історично-філологічного відділу Всеукраїнської академії наук ; № 11).

9. **Киреева, Г. В.** Коллекция кириллических изданий XVI – начала XX в. Национальной библиотеки Беларуси / Г. В. Киреева // Язык, книга и традиционная культура позднего русского средневековья в жизни своего времени, в науке, музейной и библиотечной работе XXI в. : труды II Международной научной конференции [Москва, 30–31 октября 2009 г.] / [редакторы: И. В. Поздеева, В. П. Пушкив]. – Москва, 2011. – С. 111–132.

10. **Кириллические** рукописные книги, хранящиеся в Вильнюсе : каталог / составитель Н. Морозова. – Vilnius : Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008. — XXXV, 243 с. : ил.

11. **Лабынцэў, Ю. А.** Пачатак Скарынам : беларуская друкаваная літаратура эпохі Рэнесансу / Ю. А. Лабынцэў ; [пераклад с рускамоўнага арыгіналу С. Шупы]. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1990. – 333 с.

12. **Русская** православная старообрядческая церковь. Община Покровского собора Ростова-на-Дону [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.izdrewle.ru/info/name/1928–2006>. – Дата доступа: 14.02.2014.

13. **Філіграні** архіўных дакументаў Беларусі XVI – пачатку XX ст. / Дэпартамент па архівах і справаходству Міністэрства юстыцыі Рэспублікі Беларусь, Беларускі навукова-даследчы інстытут дакументазнаўства і архіўнай справы ; [складальнік В. С. Пазднякоў]. – Мінск : БелНДДАС, 2013. – 254, [1] с. : іл.

14. **Цітавец, А.** Кнігазбор выданняў друкарні Мамонічаў у фондах Цэнтральнай навуковай бібліятэкі НАН Беларусі / А. Цітавец // Інфармацыйнае забеспячэнне навукі : праблемы, пошукі, рашэнні : да 75-годдзя з дня заснавання ЦНБ імя Я.Коласа НАН Беларусі : [зборнік навуковых артыкулаў] / НАН Беларусі, Цэнтральная навуковая бібліятэка імя Я. Коласа ; рэдкалегія: Н. Ю. Бярозкіна (адк.рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2000. – С. 116–120.

15. **Laucevičius, E.** Popierius Lietuvoje XV – XVIII a. : atlasas / E. Laucevičius ; Lietuvos TSP Mokslų Akad. centrinė bibl. – Vilnius, 1967. – 577 s.

16. **Siniarska-Czaplicka, J.** Filigrany papierni polozonych na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej od początku XVI do połowy XVIII wieku / Jadwiga Siniarska-Czaplicka. – Wrocław [etc.] : Wydaw. PAN, 1969. – XV, 41 s. : il., tab., map. – (Książka w dawnej kulturze polskiej / Inst. Badan Lit. PAN ; nr 15).

В публикации дано научное описание двух экземпляров Евангелия, напечатанного Петром Мстиславцем в 1575 г., хранящихся в фонде Центральной научной библиотеки им. Я. Коласа Национальной академии наук Беларуси. Состав экземпляров неполный, наличествуют утраты текста и орнаментальных украшений. Автор обращает внимание на особенности оформления книг, описывает бумагу, переплет, останавливается на провенциях экземпляров.

The publication “Copies of the Gospel of 1575 in the collection of the CSL of the NAS of Belarus” contains the academic description of two copies the Gospel, published by Pyotr Mstislaviets, which is stocked in the Yakub Kolas Central Scientific Library of the National Academy of Sciences of Belarus. Some texts and ornaments in the copies are missing. The author focuses on the peculiarities of the books decoration, describes the paper and binding, analyses the provenances of the copies.